

Методи популяризації документів фонду рідкісних видань і рукописів Наукової бібліотеки ВНМУ ім. М. І. Пирогова

Щукіна Л. Б.

завідувачка сектору рідкісних книг і рукописів

Наукової бібліотеки ВНМУ ім. М. І. Пирогова

026:094:004.77(477.44)

*«Після задоволення мати бібліотеку немає нічого
більш приємного, ніж говорити про неї
та ділитися з іншими багатствами думок...»
Шарль Нод'є*

З бібліотекою, тобто з книгою, історія така ж сама, як з мандрями. Уявіть, що доля подарувала вам можливість гайнути світ за очі у подорож в добрій компанії. Ви отримали безліч вражень, побачили нові міста, милувалися екзотичними краєвидами, познайомились з цікавими людьми, спробували незвичні вам страви місцевої кухні, придбали корисні речі чи просто дрібнички на пам'ять, пережили безліч пригод... І от ви повернулись додому і... нікому нічого не розповідаєте?!?! Авжеж ні! Тому я цілком згодна з висловом Шарля Нод'є – про книги потрібно розповідати.

Кому знайоме ім'я Шарля Нод'є? Зрозуміло – француз, очікувано – письменник часів великої французької революції. Виявляється мсьє Шарль був бібліотекарем бібліотеки графа д'Артура, який згодом став королем Франції Карлом X, а у 1825 році одночасно з Віктором Гюго вступив на посаду бібліотекаря бібліотеки Арсеналу. Отримавши доступ до старовинних книг, невтомно їх пропагував.

Активно популяризують рідкісні книги й сучасні бібліотекарі, адже розуміють, що документи цього фонду – це специфічний сегмент будь-якої книгозбірні, які ніколи не будуть обертатися так, як, до прикладу, академічний підручник чи сучасна монографія на актуальну у фаховому середовищі тему. Ці книги для тих, хто «низько косить та глибоко копає»... Але намагатися розширити коло зацікавлених, варто...

«Зберігаємо. Вивчаємо. Популяризуємо.» – саме дотримуючись такої тези працюють фахівці сектору рідкісних книг та рукописів нашої книгозбірні. Популяризація видань на сучасному етапі передбачає широке поєднання традиційних методів та використання новітніх інформаційних технологій та засобів опосередкованого впливу на цільову аудиторію. І помітним стає лише яскравий, лаконічний, змістовний та динамічний продукт. З цією метою співробітники сектору готують інформативні і пізнавальні тематичні відеоогляди, книжкові та персональні виставки до ювілейних дат і подій, які пропонують поринути у світ книжкових відкриттів, які вдалось здійснити, працюючи з рідкісними книгами, а створені продукти об'єднують у тематичні цикли «Книги-ювіляри», «Колекції видатних медиків Вінниччини», «Із фонду рідкісних видань» тощо.

Одним із найстаріших способів популяризації книги є книжкові виставки. Започатковані у XIX ст. мистецтвознавцем та громадським діячем В. В. Стасовим, вони мали характер музейної експозиції і наповнювались найбільш цінними виданнями, що зберігались у фонді. Окрім основної, пізнавальної та сенсової складової, експозиції створюють неповторну атмосферу в приміщенні, доповнюють інтер'єр сектору, тому ми не відмовляємося від цієї форми популяризації книги і використовуємо її одночасно з більш сучасними формами експонування фонду. Майже кожна книга фонду може подаватися, як музейний експонат.

Сучасна академічна спільнота має бути обізнана з «Підручниками вищої медичної школи XIX ст.» – саме така назва книжкової виставки, на якій представлено класичні підручники, за якими навчалися у ті часи. Досить цікавий «Курс фармакогнозії» (1890) А. Д. Чірікова. Автор народився у Харкові, навчався і захистив дисертацію у цьому місті. У 1871 р. він склав підручник з фармакогнозії, який було видано за кошти університету. Його життя у певний час було пов'язано зі Слав'янськом, в околицях якого він побудував завод з переробки відходів тварин. У Бахмуті він працював лаборантом на солеварному та садовому заводі. Приват-доцент Харківського університету. Читав унікальні лекції, які складав виключно за матеріалами власних праць. Поруч трьохтомний «Атлас анатомії людини» Вернера Шпальтегольца. Це основна праця відомого німецького анатома, яку він багато разів перевидавав різними мовами. В нашому фонді 20 примірників цього видання різних років видання, різної повноти та у дуже різному стані. Деякі примірники атласу розібрані (ким, коли?) по розділах та переплетені, мають штампи кафедри нормальної анатомії ВМІ. Судячи з усього, атлас активно використовували в навчальному процесі на етапі становлення інституту.

Виставка «Жінка, лікар, доктор медицини» презентує дисертації на ступінь д-ра медицини цілої плеяди жінок-лікарів. Сучасним жінкам навіть уявити важко, який спротив суспільства, осуд, несприйняття долали жінки у XIX ст., які мріяли про вищу освіту та фах лікаря. Більшість робіт, представлених на виставці, було захищено на початку XX ст., більшість жінок-авторів освіту в цей період здобували вже у російській імперії. У XIX ст. це можна було зробити тільки в Європі і не без перешкод. До прикладу, у 1873 р. вищу освіту в університеті Цюріха здобули 103 жінки з російської імперії, 43 з них – жінки з українських губерній... Хто вони?... Дора Ісидорівна Пескер з Херсону, у 1900 р. закінчила медичний факультет у Парижі. Декілька років поспіль працювала у лабораторіях Відня у знаних австрійських та німецьких вчених, де і написала дисертацію «К учению об эмбриологии нейрофибриллей» (1907). У Харкові витримала державний екзамен та здобула звання жінки-лікаря, а дисертацію захистила в Юр'ївському університеті. Віра Михайлівна Данчакова закінчила медичний факультет Лозанського університету. З 1905 р. – лікар Катеринославської Земської Губернської лікарні, помічниця прозектора з повноваженнями працювати при Пастерівській станції та викладати у фельдшерській школі. Дисертацію «Къ вопросу о нейрофибрилярном аппарате нервных клеток и его изменениях при бешенстве» (1907) захистила у Військово-медичній академії. Уродженка Чернігова Ганна Іокимівна Сахновська з відзнаками закінчила Клінічний Повивальний інститут (1903) та Жіночий Медичний інститут (1911) у Петрограді. Лікар-доброволець у передовому вагоні-перев'язочній на Галичині та у Польщі... Екзамен на ступінь доктора медицини витримала при Жіночому Медичному інституті в 1913 р., захистивши дисертацію «К вопросу о влиянии фармацевтических веществ на сосуды изолированного головного мозга» (1917). Варвара Кашеварова-Руднева, автор дисертації «Материалы для патологической анатомии маточного влаглища» (1876), ступінь лікаря отримала в Імператорській Медико-хірургічній академії. На той час це було нечувано та могло означати, що жінка була надзвичайно обдарована та наполеглива. Тут треба зазначити, що у більшості дисертацій, виданих в той час, в кінці роботи розміщено стисле резюме автора роботи – Curriculum vitae. Для нас це безцінне, а іноді єдине джерело інформації про автора.

На кінець XIX ст. в Україні сформувалися декілька потужних наукових медичних спільнот у великих університетських містах. Презентація «Друкована спадщина Харківських медиків XIX початку XX ст. з фонду НБ ВНМУ» – розповідь про видатних науковців та їх праці, а саме: В. Д. Груббе, засновника Харківського наукового медичного товариства; В. Я. Данилевського – автора підручника «Физиология человека» (1913); професора В. М. Шамова, який стояв у витоків організації служби переливання крові в Україні, вперше успішно здійснив переливання з урахуванням груп крові, багато експериментував в галузі трансфузіології; М. П. Трінклера, універсального хірурга, який одночасно з клінічною практикою багато років працював відповідальним редактором наукового журналу «Лікарська справа», який виходить і досі; В. П. Воробйова, автора легендарного харківського видання «Атласу анатомії людини» у 3 т., використовувався як основний підручник

вищої медичної школи протягом усього ХХ ст. та видавався величезними тиражами. Зараз стає у нагоді викладачам як довідник з української анатомічної термінології.

Електронна книжкова виставка «Хірургія – вінець всіх лікарських мистецтв» представила праці хірургів ХІХ ст., які внесли вагомий внесок в організацію та розвиток теоретичної і практичної хірургії – М. І. Пирогова, А. Герена, Т. Більрота, Т. Кохера, Й. Мікуліч-Радецького, Н. Д. Монастирського, а також праці учня М. І. Пирогова, проф. Київського університету Св. Володимира В. О. Караваєва.

Для науковців сьогодення цікаво познайомитися з науковими роботами ХІХ ст., які друкувалися в серії «Докторських дисертацій, дозволених для захисту в Імператорській Військово-Медичній Академії». Відмінні за темами від сучасних та дуже відрізняються візуально. На книжковій виставці представили дисертації науковців, чиї імена пов'язані з Україною, а саме: Василя Омеляновича Фоміна, який очолював кафедру гістології ВМІ в останні 5 передвоєних років; дисертацію «Лікування зубів з оголеної пульпою» (1897) І. А. Краузе, уродженцю м. Сміла Київської губернії, який починав навчання у Київському університеті Св. Володимира; дисертацію «Об змінах в яснах при прорізуванні зубів» (1901) В. І. Рогинського із Новгород-Сіверського Чернігівської губернії. Його земляку В. І. Парфеновському належить дисертація «Обеззараження ротової порожнини хімічними препаратами» (1894). Парфеновський протягом 1885–1892 рр. служив міським лікарем в Новгород-Сіверську, одночасно на безоплатній основі був лікарем для бідних та лікарем у в'язниці. У 1893 р. він проводив боротьбу з холерною епідемією у Подільській губернії.

Наступна виставка стосується ХХ ст. Артефакт радянської доби – видання «Праць першого Українського з'їзду невропатологів та психіатрів» (1935), стало приводом для промоції видань, які зазнали репресій. Книжкова виставка «За завісою цензури» представляє видання класиків української літератури та наукові видання, які не відповідали політичним вимогам режиму, були виключені з книжкових фондів і знищені. Ця тематика висвітлена в електронній виставці «Мовчазні свідки репресій» та публікаціях «Не знищені терором сторінки...», «За завісою цензури».

Наукова бібліотека також знайомить користувачів із сформованими колекціями лікувальних установ Поділля й інших регіонів України та лікарів і науковців Вінниччини ХІХ – поч. ХХ ст., які належали відомим лікарям Вінниччини, викладачам нашого університету, бібліотекам різних освітніх закладів. Майже в кожній колекції є особливі видання. Серед видань доктора медицини, психіатра, головного лікаря Вінницької психіатричної лікарні Леона Дарашкевича зберігається найстарша книга бібліотеки – Корнелій Цельс «О медицине» (1748) з власницьким написом лікаря; в колекції академіка Пилипа Серкова – прижиттєве видання В. М. Бехтерева «Проводящие пути головного мозга» (1898), яке не зважаючи на поважний вік, добре збереглося і користується винятковою популярністю у читачів; в колекції харківського лікаря Франца Траганудакі – прижиттєве видання М. І. Пирогова «Военно-врачебное дело и частная помощь на театре войны в Болгарии и в тылу действующей армии 1877-1878гг.» (1879). Колекція Карла Івановича Лане, викладача Вінницького фармацевтичного технікуму, єдина, що складається виключно з видань німецькою мовою.

Співробітники сектору активно поширювали відеоматеріали, які знайомити користувачів з виданнями, які є джерелами історичної пам'яті університету та розкривали книги з колекції науковців ВНМУ М. К. Венцківського та Б. П. Бруханського. Книгодрукування кінця ХVІІІ ст., середини ХІХ ст. і початку ХХ ст. представлено на прикладі трьох книг, про які йдеться у відео «Фабричні штемпелі як джерело книгодрукування». По-особливому цікава відеопрезентація «Особливості колекції Карла Івановича Лане», яка представляє книги, що належали одному з перших викладачів та засновників Вінницького фармацевтичного технікуму, який читав лекції з історії аптечної справи, аптечного рахівництва та законодавства, судової хімії у першому вищому медичному навчальному закладі на Поділлі у 20-ті роки ХХ ст. Відеопрезентація «Друкована спадщина харківських медиків ХІХ–початку ХХ ст. з фонду наукової бібліотеки ВНМУ ім. М. І. Пирогова» знайомить з науковою

спадщиною лікарів Харківського медичного товариства, однієї з найпотужніших медичних спільнот України XIX–поч. XX ст.

У кожній книзі свій вік, своя доля, свій шлях до читача. З віком вони втрачають зовнішню красу – витончується папір, тьмяніє позолота, стають помітними сліди необережного користування. Але залишається найважливіше – праця, знання та досвід вченого. Саме онлайн-огляд «Книги-ювіляри» знайомить користувачів із працями, де продовжують жити думки, мрії та прагнення відомих лікарів і науковців минулих поколінь, а власницькі написи, печатки різних бібліотек та установ, дарчі написи та присвяти відомих особам розповідають про долі видань, які відзначають свій ювілей. Це книги Сеченова І. М. «Физиология растительных процессов», Неймана І. «Руководство къ изучению болѣзней кожи», фон Душа Т. «Руководство къ болѣзнямъ сердца», Попова Л. «Опыты надъ зараженіемъ животныхъ изверженіями холерныхъ больныхъ», підручник видатного німецького анатома, професора Густава Брозіке «Учебникъ нормальной анатоміи человеческого тѣла», підручник видатного німецького акушера-гінеколога Ернста Бумма «Керівництво з акушерства», який оздоблено надзвичайно якісними ілюстраціями та досі перевидається у багатьох країнах світу, підручник німецького акушера Фрідріха Вільгельма Сканцоні «Хвороби жіночих статевих органів». Унікальним з точки зору бібліографічних особливостей є квітка-ювіляр гістолога та ембріолога проф. О. С. Догеля «Старость и смерть» (1922).

Іноді розповідь про книгу приурочуємо до святкових дат чи пам'ятних подій. Зокрема, до Дня пам'яті жертв голодоморів презентували збірку наукових статей «О голоде» (Харків, 1922). Чим особливе це видання? Воно містить статті лікарів українських губерній, які були свідками жахливих подій на початку XX ст. Збірка видана за радянських часів, тому, звісно, ніякого акценту на цілеспрямоване знищення саме українців мова не йде. Але, статті лікарів про страшний вплив голоду на здоров'я жертв – отруєння сурогатами, набрячну хворобу, розлади психіки, випадки людоджерства – це документи. Книга містить документальні фото. У статті В. М. Когана та Б. В. Фавра «Голод. (Очерк обследования голодающих губерний Украины)» наведено статистичні дані про врожаї, поголів'я худоби, кількість населення, що голодує, перелік сурогатних «продуктів», якими харчувалися люди у Мелітопольському повіті, міграцію населення Харківської, Одеської, Донецької та інших губерній України. Також описані випадки людоджерства у Херсонській та Запорізькій губерніях. Зараз цілком очевидно, що голод 1921-1922 рр. в Україні – це була перша спроба радянської влади упокорити бунтівне населення України, яке не бажало коритися колективізації. Відеоролик про колекцію Карла Івановича Лане, який викладав аптечну справу, фармацевтичну хімію, аптечне рахівництво у Вінницькому фармацевтичному технікумі з моменту відкриття закладу створено до Дня фармацевтичного працівника України. У цій колекції книги таких відомих у Європі фахівців як Людвіг Медікус, Нільс Б'єррум, Лаудер, Брантон, Віктор Маєр та інші. До Дня стоматолога підготували велику тематичну презентацію видань, де представлено весь спектр підручників та посібників, монографії, фахова періодика та дисертації.

До Дня психолога також представили книги з психології кінця XIX ст. – періоду зародження психології як самостійної науки.

У рубриці «Із фонду рідкісних і цінних видань» знайомили користувачів з цікавими виданнями, які розкривають історію розвитку різних галузей медицини. Зокрема, під час пандемії «Covid» актуальною була добірка книг, представлена у презентації «Вакцинація. Махатма Хавкін», де відображено трагічні відомості про спалахи інфекційних захворювань, їх перебіг та подолання. На основі найстаріших видань із фонду рідкісних книг та рукописів підготовлена електронна виставка «Судова медицина: з історії становлення». До Всесвітнього дня анестезіолога сформовано підбірку видань другої пол. XIX ст.-поч. XX ст. «Анестезіологія: перші кроки на шляху становлення», які відображають історичний шлях дослідження та застосування засобів та методів анестезії при різних больових синдромах.

У віртуальному середовищі бібліотеки поширювали інформацію про прижиттєві праці відомих науковців XIX ст. Зокрема, до 155-річчя від дня народження Д. К. Заболотного підготовлено перегляд його прижиттєвих видань, які мають особливу історію. Великий вчений не лише щедро ділився своїм багаторічним досвідом та знаннями, а й знаходив заповітний ключ до серця кожного учня. Тому особливо цінним є видання з його присвятою – «Моим дорогим ученицам и ученикам». У презентації «Видатний хірург Микола Скліфософський та його прижиттєві праці у фонді НБ ВНМУ ім. М. І. Пирогова» відомого науковця як одного з найвидатніших хірургів XIX ст., учня та соратника М. І. Пирогова, про його прижиттєві публікації в газеті «Врачъ», про видання, де він був автором перекладу та автором передмов. До річниці народження акад. А. І. Ющенка та Зигмунда Фрейда користувачам бібліотеки представлено його прижиттєві праці, у яких висвітлено погляд автора на людську природу. Також була можливість познайомитися із прижиттєвими виданнями М. С. Бокаріуса, одного із засновників радянської судової медицини і криміналістики. Однією з останніх цікавих знахідок є німецьке видання Лоріна-Епштейна «Das Ätiologische Grundprinzip über die Gesetzmässigkeit der Erkrankungen – und Wiederherstellungssukzession der Organe, ihrer Teile oder Funktionen je nach ihrem Gegenseitigen phylogenetischen Alter (Берлін, 1927) – особистий екземпляр Моісея Юлієвича Лорін-Епштейна, відомого вінницького лікаря, доктора медичних наук нашого університету, передвоєнні та останні роки життя якого пов'язані з Вінницею.

Наукові пошуки бібліотеки висвітлено на шпальтах наукового видання «Вісник Вінницького національного медичного університету» у публікаціях «Книжкові скарби: колекції сектору рідкісної книги та рукописів Наукової бібліотеки ВНМУ ім. М. І. Пирогова», «Сторінки історії Вінницької психоневрологічної лікарні в книжкових пам'ятниках», «Історія розвитку хірургічної науки (на основі видань із фонду рідкісних книг та рукописів)».

Екскурсії до сектору рідкісних книг і рукописів є також гарною рекламою для бібліотеки. Викладачі, учні та студенти освітніх закладів Вінниці, приватні особи, колеги з бібліотек міста та області, слухачі курсів підвищення кваліфікації Вінницького обласного навчально-методичного центру галузі культури, мистецтв та туризму з цікавістю знайомляться з такими книгами. Не у всіх бібліотеках є фонди рідкісних видань та рукописів, але наш досвід та зусилля спрямовані на промоцію подібних фондів, викликають інтерес у колег. Хтось взагалі вперше тримає у руках такі видання. Колеги цікавляться питаннями організації роботи зі стародруками, процесом формування колекцій та ін. Завдяки нашій медійній активності до нас з надією відшукати необхідну інформацію звертаються не лише співробітники нашого університету та студенти. Вже декілька років плідно та взаємоприємно спілкуємося з Оленою Павловою. Олена – історик, активний член Ротарійської спільноти Вінниці, автор концепції та організатор першого соціального ресторану Вінниці «Коцюбинський 220», досліджує історію подільської кухні та відтворює її на численних заходах. Постійний учасник вже традиційного заходу «Пироговський пікнік». Зараз Олена досліджує гастрономічні вподобання М. І. Пирогова та його родини, тобто, що вживали щодня, які страви були традиційні на святковому родинному столі, а також як взагалі ставився Микола Іванович до питань харчування, як лікар. Метою візиту завідувачки бібліотеки Вінницької середньої школи № 21, учні та вчительки став пошук матеріалів про роль М. І. Пирогова у Кримській компанії 1853–1856 рр. для підготовки учнівської наукової роботи. Побачивши наші публікації в соціальних мережах, зацікавився та завітав до нашої бібліотеки військовий журналіст, керівник Центру культури та дозвілля Військово-медичного клінічного центру у м. Вінниця Микола Нарцизович Поплавський.

Хотілося б зазначити, що наші фонди все ще Terra incognita та Tabula rasa. Попереду багато відкриттів, знахідок історичних свідоцтв... Це частина нашої постійної роботи над популяризацією фондів і колекцій, які ми зберігаємо. Наша мета – надихнути людей на читання та долучення до культурної спадщини. Маємо надію знайти ще багато цікавого і неодмінно розповісти про це допитливим, розумним та читаючим.